

OBRAZ POLSKÝCH DĚJIN V SOUČASNÝCH ČESKÝCH DĚJEPISNÝCH UČEBNICÍCH

Blažena Gracová

*Na druhém břehu řeky Olše žije Jacek,
mám k němu stejně blízko jako on ke mně,
máváme na sebe z říční navigace,
dva spojenci a dvě spřátelené země,
jak malí kluci házem z břehů žabky,
kdo vyhraje, má z protějšího srandu,
hlavami krotí česko-polské babky,
děláme prostě vlastní propagandu.*

Jarek Nohavica

Text z autorské dílny populárního českého písničkáře doplněný jeho fotografií uvádí v nejnovější dějepisné učebnici určené žákům posledního ročníku základního vzdělávání charakteristiku národnostní situace za první republiky. Mladí lidé mají z obsahu sdělení vyvodit, o čem pojednává, nad čím se autor zamýšlí a navíc se mají pokusit najít souvislosti se současností. Na sousední stranu autoři učebnice umístili propagandistický protičeský plakát *Czeski Raj!* K němu se váže odstavec věnovaný sporu o Těšínsko, opět s řadou námětů k zamyšlení. Jde o doposud v učebnicích dějepisu nevyužívaný způsob prezentace česko-polských vztahů, proto jsme na úvod zařadili jeho poněkud podrobnější popis.

Obraz „jiného“ si vytváříme od dětství. Nejprve ho formuje rodinné prostředí, posléze škola, vlastní zkušenost, největší vliv na jeho podobu však dnes uplatňují masmédiá. Působení jednotlivých ovlivňujících faktorů se různí podle toho, jaké množství vlastních zkušeností máme příležitost využít a jaká pozornost je věnována historii a současnosti určitého národa ve školní výuce.

Následující text se pokusí odhalit míru vlivu současného školního dějepisu na utváření povědomí o polské minulosti. Vycházíme přitom z obsahové analýzy základního edukačního média, tedy učebnice dějepisu. Jsme si vědomi skutečnosti, že zejména na středních školách se s učebnicí pracuje zřídka, nicméně právě ona zůstává východiskem i pro učitelovo pojetí učiva.

Budeme sledovat množství učebnicových informací o Polsku a Polácích obsažených jak ve verbálním textu, tak v textu ikonickém. Interpretaci historických témat či emocionalitu zpracování lze rozpoznat především ze souvislejšího výkladového textu. Více příležitostí nám k tomu nabízejí středoškolské učební materiály. Neexistuje ovšem zásadní rozdíl mezi pojetím učiva v učebnicích určených různým stupňům vzdělávání, na nichž je dějepisný kurz zařazen. Odlišení spočívá spíše v kvantitě než kvalitě zařazených informací. Některá témata se vypouštějí, jiná zpracovávají stručněji. Pro analýzu jsme z množství existujících učebnicových materiálů zvolili ty nejpoužívanější. Zohlednili jsme rovněž nejnovější učebnicovou sérii zpracovanou podle nových kurikulárních dokumentů.

Následující text je členěn chronologicky. V první části sledujeme vznik polského státu a jeho vývoj ve středověku, druhé téma zahrnuje novověkou historii Polska, třetí pojednává o polské dějině ve 20. století.

1. Vznik polského státu a jeho vývoj ve středověku

Vzniku raně středověkého polského státu je i v nejnovějších učebnicích dějepisu vždy věnována samostatná pasáž. Z obsáhlejšího textu lze vyčíst interpretaci některých událostí i odhalit způsob prezentace polských osobností.

Pro hodnocení expanzivních pokusů raně středověkých vládců, ať už z české či z polské strany, je příznačné, že za příležitost k nim a k vytváření rozsáhlejších státních útvarů autoři označují dynastické krize v sousední zemi a v římské říši. Na výbojích Boleslava Chrabrého, ale především na Břetislavově výpravě do Polska autoři dokumentují „*typickou kořistnickou tvář*“ raného středověku, jejíž přínos pro posílení vlastní země pokládají pouze za dočasný, ne-li vůbec problematický. Studentům je vedle vlastního výkladu nabídnut často i pohled dobových narativních pramenů, což jim poskytuje příležitost k zamyšlení a utváření vlastního názoru.

Učebnice objasňují význam křesťanství v procesu upevňování raně středověkých států i specifickou roli českého prostředí ve vztahu k Polsku, představují české osobnosti, které se na procesu christianizace podílely. Problematika je pojednávána ve středoevropském kontextu.

Polský raný středověk je ve výkladech spojován především se dvěma prvními piastovskými panovníky. V jejich charakteristice převládají ocenění státnických schopností, která nejsou negována představením jejich vojenských aktivit, využívajících oslabení českého státu. Ve výčtu osobností tohoto období vesměs převládají české postavy působící v Polsku nebo nějakým způsobem do polského vývoje zasahující (Boleslav, Doubrava, Vojtěch, Radim, Břetislav) nad polskými.

Celkově lze konstatovat, že právě počátky polského státu patří k tématům v českých učebnicích dějepisu přiblíženým nejpodrobněji, často v samostatných článcích. Potvrzením je počet prezentovaných osobností a letopočtů, frekvence dobových pramenů, vztahujících se ke zmíněnému období. Současně jde o téma vytvářející výrazně pozitivní vztah k vznikajícímu polskému státu a jejím tvůrcům, do jisté míry zřejmě také pro tehdejší nejtěsnější česko-polské kontakty.

Znovusjednocení a rozkvět polského státu v období vrcholného středověku je zpracován obdobně s důrazem na česko-polsko-uherské vztahy. Pro současné učebnice je příznačné, že tomuto období věnují vesměs méně pozornosti než počátkům polského státu. Autoři sledují zájem českých králů o Slezsko a Polsko už od Přemyslovy výpravy k Baltu a nezastírají ryze mocenské ambice Václava II. při vojenském pokoření části rozdrobeného území Polska. Česko-polský zápas o území Slezska je líčen naprosto bez emocí, věcným zaznamenáním střídavých úspěchů obou zemí v závislosti na jejich momentální síle, následně je oceněna „diplomatická obratnost“ Jana Lucemburského. Poslední Piastovec na polském trůnu a současník Karla IV. Kazimír III. Veliký je spojován s prosperitou země. Hodnocení panovníka v souvislosti s jeho podporou měst, výstavbou hradů a založením univerzity vyznívá pozitivně.

Současné učebnice se liší rovněž prezentací bitvy u Grunwaldu. V některých je vyzdvížena česká podpora v boji s německými rytíři, v jiných zase je účast českých vojáků představena jako boj žoldnéřů na obou soupeřících stranách. Ani přítomnost Jana Žižky v zápase, který zastavil nápor řádu německých rytířů na polsko-litevské území, nepokládají všichni autoři učebnic za hodnou zvláštní pozornosti. Setkáme se však i s obsáhlým doplňujícím textem o události, s odkazem na její ohlas u současníků a dalších generací.

Nástup Jagellonců na polský trůn a vznik polsko-litevské unie některé texty stručně připomínají až v souvislosti s opakovanými nabídkami české královské koruny příslušníku zmíněného rodu. Ve středoškolských textech však nalezneme pasáž *Polsko a Litva*, v níž se připomínají zásluhy Vladislava Jagellonského o získání spojení v zápase s německými rytíři i o uzavření dlouhodobého procesu christianizace Evropy. V tomto kontextu je polsko-litevská unie představována jako rodící se velmoc, jejíž expanze se soustřeďovala do oblastí východní a severní Evropy, ale která usilovala spolurozhodovat rovněž o osudech střední Evropy.

Výklad událostí polských dějin vrcholného a pozdního středověku je věcný a vesměs postrádá emocionální zabarvení. Většinou jde o informace neutrální, avšak z řady z nich lze vyčíst převládající pozitivní ocenění polských panovníků, zejména jejich úspěšného zápasu s řádem německých rytířů.

2. Vývoj Polska v období novověku

Prezentace novověkého Polska v současných dějepisných učebnicích zpravidla začíná charakteristikou postavení polské šlechty. Pozitivně je vnímána náboženská tolerance státu, poskytujícího útočiště i pronásledovaným příslušníkům jednoty bratrské, stejně jako nasazení v zápase s tureckým nebezpečím, spojované s osobou krále Jana III. Sobieského. Na druhé straně jsou hodnoceny „zlaté svobody“, někdy i „politický rozhled“ polské šlechty. Negativně oceněny jsou především důsledky jejího sobectví pro ekonomický vývoj a obranyschopnost země, ale i povýšenost nad ostatními společenskými vrstvami.

Samostatná pasáž je věnována osudové události polské historie, zániku polského státu v 18. století. Vesměs ji uvozuje připomínka poměrů, které tragédii napomohly. Sympatie vzbuzují informace o reformním vzepětí polského sejmu, dále pak osobnost vůdce povstání z roku 1794. Skutečnost, že se o polskou tragédii přičinily také ty státy, které ve stejné nebo v pozdější době nepříznivě ovlivnily rovněž náš národní vývoj, a že velmocenská hra byla často faktorem rozhodujícím i o osudu českého národa, vyvolává opět propolské sympatie.

Většina současných učebnic zmiňuje alespoň některý z opakovaných pokusů o znovuzískání polské samostatnosti a oceňuje především polskou nepoddajnost a četnými oběťmi provázený zápas za svobodu. Zdůrazněn je odpor Poláků v ruském záboru a brutalita následných perzekucí. Nezastírá se problematičnost střeoevropských emancipačních snah, stejně jako rozdílnost českých a polských zájmů i používaných prostředků národně osvobozenického boje, i když polské národní hnutí se hodnotí jako nejvyspělejší. Učebnice národních dějin upřednostňují odkazy na reakci české společnosti na polské činy.

Pokud jsou v textech v souvislosti s povstáními 19. století vůbec uváděny některé polské osobnosti, jde o kusé zmínky. Pozitivně jsou však vnímáni všichni jmenovaní polští zástupci vědy a umění. V dřívějším kontextu Mikoláš Koperník, v souvislosti se závěrečným stoletím novověku pak Adam Mickiewicz, Fryderyk Chopin, Henryk Sienkiewicz či Marie Currie-Sklodowska.

3. Polsko ve dvacátém století

Roku 1918 obnovené Polsko je charakterizováno společně s ostatními nově vytvářenými zeměmi, budovanými převážně na národnostním principu, tedy jako státy národní, ač národnostní pestrost střední a jihovýchodní Evropy vylučovala přesné stanovení národních hranic. V důsledku tohoto přístupu zůstávaly uvnitř jednotlivých států početné národnostní menšiny jako zárodek budoucích konfliktů. Toto úvodní upozornění na komplikovanost a potenciální konfliktnost poválečného světa je dokládáno konkrétními příklady souvisejícími také s Polskem. Utváření polských hranic je dokumentováno textem a kartogramy.

Pro současné materiály je příznačný minimální zájem o polskou účast na intervenčních taženích polské armády do Ruska. Buď zmínka o ní chybí úplně, nebo jde o stručné a věcné konstatování, postrádající nejen proruské sympatie, ale také jakoukoliv emocionalitu. Marně bychom však v českých učebnicích hledali ocenění Polska jako „*zachránce Evropy před bolševismem*“. Polská expanze na východ je jak v novověkých, tak v nejnovějších dějinách chápána především jako politika velmocenská, pro niž lze v českém prostředí těžko hledat obdiv, stejně jako pro z českého pohledu „neúměrnou“ roli armády. To je také jeden z důvodů negativního hodnocení meziválečné polské reprezentace, v učebnicích zastoupené výhradně Józefem Piłsudským.

Rovněž bilaterální vztahy jsou představeny v širším kontextu. O jejich poválečném vyhocení se dovídáme vesměs z jediné věty. Jen výjimečně se lze v českých učebnicích dočíst, že na území těšínského knížectví, které bylo po staletí součástí zemí Koruny české, žili většinou Poláci, že šlo o oblast zajímavou bohatými ložisky uhlí a že v lednu 1919 československá armáda zabrala celý uhelný revír a železnici spojující Moravu se Slovenskem. Poláky vždy nalezneme ve výčtu národností žijících na území Československa.

Odkazem na postupnou degeneraci demokratického režimu v pravicovou diktaturu, ovšem se zřetelným odlišením od fašismu německého či italského, autoři učebnic sledují upozornění na hospodářskou a politickou stabilitu meziválečného Československa.

Snaha neoživovat stinné stránky česko-polského (československo-polského) soužití je patrná i na výkladu mnichovské dohody. Na druhé straně ojedinělá je rovněž zmínka o Slovensku, které se jako jediný německý spojenec podílelo na polském tažení. Současné dějepisné učebnice vesměs mlčí rovněž o vyhánění Čechů a likvidaci všech českých národních aktivit v zabrané části Těšínska, a to i tehdy, když připomínají odchod Čechů z Němci okupovaného pohraničí, ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Tématu přepadení Polska a začátku druhé světové války je ve všech dějepisných učebnicích věnována značná pozornost v podobě samostatné pasáže. Příznačným rysem současného výkladu je zdůrazňování sovětského podílu na polském utrpení a válečných obětech a jeho dlouhodobého dopadu na následné polsko-sovětské vztahy. Připomínají se německo-sovětské smlouvy i doložka o rozdělení zájmových sfér, útok Rudé armády ze 17.9. a tragédie v Katyni. Pro interpretaci nacistického vpádu do Polska je charakteristické upozornění na vojenskou nepřipravenost napadené země a na obrovskou technickou převahu polského protivníka. Avšak odhodlanost a statečnost osamocенého polského zápasu proti oběma agresorům je nahlížena se značným obdivem, který umocňuje vědomí odlišné české reakce v září 1938. K dokumentaci vyhlazovacích táborů na území Polska se využívá map a fotografií.

Samostatná kapitola v některých učebnicích informuje o neoficiální podobě česko-polských kontaktů. Je v ní vyzvednut význam Polska jako útočiště uprchlíků z protektorátu a jako místa formování československých zahraničních jednotek, bojujících proti Německu. Rovněž polskému odbojovému hnutí bývá vyčleněna pasáž, je popsán zoufalý boj povstalců ve Varšavě, nečinnost Rudé armády a likvidace jádra polských demokratických odbojových sil.

Události v Polsku po druhé světové válce jsou zasazeny do širšího kontextu. Platí to pro problematiku odsunu německého obyvatelstva i pro charakteristiku zemí tzv. sovětského mocenského bloku. Dominantní postavení však mají dvě témata, *Polský říjen 1956* a *Vznik polské Solidarity*. Pozitivně vyznívají informace o vytrvalých projevech odporu vůči vnucenému režimu ze strany četných skupin polské společnosti. Oceňována je rovněž role polské katolické církve v obraně lidských práv a volba Poláka papežem jako „předznamenání“ pádu komunismu v celosvětovém měřítku. Polská účast na okupaci Československa v roce 1968 je zmiňována jako aktivita vynucená sovětskou politikou a nehrající tudíž zásadní roli v československo-polských vztazích.

O polském přínosu poválečné kultuře se toho čtenář českých učebnic mnoho nedozví. Mnohem lépe na tom může být se znalostmi osobností polské poválečné politiky. V jejich učebnicové prezentaci převládá věcnost. Pozitivně hodnocen je zejména papež Jan Pavel II. a Lech Wałęsa.

Největším dluhem českých dějepisných učebnic zůstává minimální zájem o polskou národnostní menšinu v Československu a v České republice. Domníváme se, že to souvisí s malou pozorností věnovanou jejich autory tzv. vedlejšími zemím Koruny české, na jejichž území se právě polské obyvatelstvo koncentrovalo.